

فقه و حقوق قراردادها

ادله عام قرآنی

ابوالقاسم علیدوست

www.ketab.ir

کتابخانه مجلس شورای اسلامی
تهران

فقه و حقوق قراردادها

ادله عام قاسمی

ابوالقاسم علی دوست

(عضو هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی)

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ اول: ۱۳۹۵

شمارگان: ۳۰۰

قیمت: ۴۵۰۰۰ تومان

طراح جلد: سیدایمان نوری نجفی

چاپ و صحافی: هنگام

سرشناسه: علیدوست، ابوالقاسم، ۱۳۴۱.

عنوان و نام پدیدآور: فقه و حقوق قراردادها (ادله عام قرآنی) / ابوالقاسم علی دوست.

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ۶۲۰ص.

شابک: ۲ - ۳۵۳ - ۱۰۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸

وضعیت فهرست نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه. یادداشت: نمایه.

مندرجات: ج ۱ بررسی ادله عام قرآنی قراردادها - ج ۲ بررسی ادله عام روایی قراردادها.

موضوع: عقود و ایقاعات (فقه) - ایران.

موضوع: Contracts (Islamic law) -- Iran.

موضوع: قراردادها - ایران.

موضوع: Contracts -- Iran.

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

ردیابند ی کنگره: ۱۳۹۵ / ۷۷۷ع / ۸۵۸ KMH

ردیابند ی دیوبی: ۳۴۶/۵۵۰۲

شماره کتابشناسی ملی: ۴۲۹۴۵۵۱

تقاطع بزرگراه شهید مدرس و خیابان شهید بهشتی، پلاک ۵۶

تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۳۳۴۱

www.nojct.ir

فهرست

۱۹.....	گفتار
۲۳.....	مقدمه
۳۵.....	فصل اول: این بحث به چه می‌رسد
۳۹.....	مبحث اول: شان نزول و اساس مفسر آیه
۴۱.....	مبحث دوم: مفردات
۴۱.....	گفتار اول: مفردات آیه
۴۱.....	۱ و ۲. «ووفوا»
۴۱.....	ا) آرا و اقوال
۴۴.....	ب) نقد آرا و اقوال
۴۶.....	ج) اندیشه مختار
۴۹.....	۳. بای جاره
۴۹.....	۴. الف و لام
۵۰.....	۵. «عقود»
۵۱.....	گفتار دوم: نکات مرتبط با مفردات آیه
۵۱.....	۱. مفهوم‌شناسی «عهد»
۵۳.....	۲. مقارنه مفهومی عقد و عهد
۵۵.....	۳. مقارنه مصداقی عقد و عهد
۵۶.....	۴. ایراز معتبر در مفهوم «عقد» و اطلاق آن بر معاطات، مقاولات و ...
۵۷.....	ا) جست‌وجو از متون
۵۸.....	ب) تحقیق

- گفتار سوم: مدلول تصدیقی آیه و تفسیر وجوب وفا ۶۵
۱. جستوجو ۶۶
۲. نقد ۶۸
۳. تحقیق ۶۹
- (ا) لزوم توجه به مؤلفه‌های وحدت یا تعدد حکم ۶۹
- (ب) تبعیت جعل وجوب از مصلحت و تحریم از مقسده ۷۱
- (ج) راه‌های کشف نوع حکم در یک واقعه ۷۱
- (د) سنجه‌شناسی وحدت و تعدد حکم و عقاب ۷۲
- (ه) تطبیق و پاسخ به پرسش‌های گذشته ۷۳
- مبحث سوم: مسئله آیه ۷۵
- گفتار اول: آیه و عقاب مستحدث ۷۵
۱. اندیشه عدم شمول ۷۶
۲. اندیشه شمول ۸۰
۳. نقد اقوال و بیان اندیشه ۸۴
- گفتار دوم: آیه و عقود مشکوک ۹۴
۱. دیدگاه شمول و دلیل آن ۹۶
۲. دیدگاه عدم شمول و دلیل آن ۹۷
۳. نقد هر دو دیدگاه و بیان دیدگاه مختار ۹۹
- (ا) نقد دیدگاه شمول ۱۰۰
- (ب) نقد دیدگاه عدم شمول و بیان دیدگاه مختار ۱۰۴
- (ج) نکات پایانی گفتار دوم ۱۰۹
- یکم: ابتدای دیدگاه شمول بر اطلاقات و عمومات قرآنی ۱۰۹
- دوم: ضیق ذاتی آیه نسبت به حصه حرام ۱۱۰
- گفتار سوم: شمول آیه نسبت به عقد جایز ۱۱۱
۱. دیدگاه شمول ۱۱۲
۲. دیدگاه عدم شمول ۱۱۲
۳. نقد آرا و بیان دیدگاه مختار ۱۱۴
- گفتار چهارم: آیه و عقود واجد شرایط پس از انعقاد ۱۱۸

۱۱۹.....	۱. دیدگاه شمول موضوعی و حکمی
۱۲۰.....	۲. دیدگاه الحاق حکمی و عدم شمول موضوعی
۱۲۱.....	۳. دیدگاه عدم شمول موضوعی و عدم الحاق حکمی
۱۲۳.....	۴. دیدگاه مختار
۱۲۵.....	گفتار پنجم: شمول آیه نسبت به «بیعت» و «انتخابات»
۱۲۵.....	۱. بیعت
۱۲۷.....	۲. انتخابات
۱۲۸.....	ا) دیدگاه‌ها
۱۳۰.....	ب) تحقیق
۱۳۳.....	فصل دوم: آیه نه از مؤاکله باطل و تنفیذ تجارت با رضایت
۱۳۹.....	مبحث اول: تحلیل ادبی تفسیری آیه
۱۳۹.....	گفتار اول: قرأت و عراب
۱۴۰.....	گفتار دوم: روایات و احادیث مسرور در تفسیر آیه
۱۴۰.....	۱. روایات
۱۴۲.....	۲. کلمات مفسران
۱۴۵.....	مبحث دوم: مدلول آیه و سنجه‌شناسی بطلان معاملات
۱۴۵.....	گفتار اول: مفردات آیه
۱۴۵.....	۱ و ۲. «لا تأکلوا»
۱۴۷.....	۳. «أموالکم»
۱۴۷.....	۴. «بینکم»
۱۵۰.....	۵. بای جازه
۱۵۱.....	۶. «الباطل»
۱۵۹.....	۷. «إلّا»
۱۵۹.....	ا) تعیین نوع استثنا
۱۶۶.....	ب) دلالت آیه بر حصر
۱۶۷.....	۸. «تجارة»
۱۶۸.....	ا) جست‌وجو
۱۶۹.....	ب) نقد و تحقیق در ارتباط با پرسش اول

- ج) تحقیق مرتبط با پرسش دوم ۱۷۱
۹. «عن تراض منکم» ۱۷۲
- معامله فضولی و مکروه بعد از اجازه یا رضایت مالک ۱۷۳
- گفتار دوم: مدلول تصدیقی آیه ۱۸۰
- گفتار سوم: آیه و دلالت بر ضمان ۱۸۴
- گفتار چهارم: سنجه بطلان قراردادهای و نسبت مؤاکله باطل با معامله سفهی ۱۸۶
- مبحث سوم: گستره آیه ۱۹۱
- الف: گستره آیه نسبت به اسباب، عوضین و امور مربوط ۱۹۲
- ب: یافته‌ها و آرا ۱۹۲
۲. بررسی تحقیق ۱۹۵
- الف: بررسی این ۱۹۵
- ب) بررسی بانی ۱۹۸
- گفتار دوم: آیه و قراردادهای مشکوک ۲۰۱
۱. جست‌وجو ۲۰۳
۲. نقد و تحقیق ۲۰۵
- مبحث چهارم: تطبیقات ۲۰۹
- گفتار اول: تعیین وجهی معین در مقابل حق امتناع یا تخلف از تعهد ۲۱۱
- گفتار دوم: تعیین قیمت برای مشتری واسطه ۲۱۵
- گفتار سوم: تعیین وجه در قبال توقف در مکانی ویژه و ۲۱۷
- گفتار چهارم: اخذ وجه در قبال تسریع کار و مانند آن ۲۱۹
- گفتار پنجم: تخلف از مقررات با دریافت کامل حقوق ۲۱۹
- گفتار ششم: قراردادهای تبلیغاتی و انتخاباتی ۲۲۰
- گفتار هفتم: شرکت‌های هرمی در فقه و قانون ۲۲۱
۱. فقه ۲۲۱
۲. قانون اساسی و عادی جمهوری اسلامی ایران ۲۲۲
- الف) قانون اساسی ۲۲۲
- ب) قوانین عادی ۲۲۳
- ج) نتیجه‌گیری ۲۲۷

- گفتار هشتم: معامله با اشتباه در مصداق یا فرض غیر واقع..... ۲۲۷
- گفتار نهم: دریافت کارمزد..... ۲۳۰
- گفتار دهم: قرارداد مستلزم خلاف شرع یا مقارن با آن..... ۲۳۴
- گفتار یازدهم: معامله به قصد کلاهبرداری در فقه و قانون..... ۲۳۵
۱. معامله به قصد کلاهبرداری در فقه..... ۲۳۵
۲. معامله با قصد کلاهبرداری در قانون مدنی..... ۲۳۷

فصل دوم: آیه حلیت بیع و حرمت ربا..... ۲۴۱

- مبحث اول: و أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ...؛ قول خداوند است یا مخالفان؟..... ۲۴۷
- گفتار اول: بیان آرا..... ۲۴۷
- گفتار دوم: نقد و تحقیق..... ۲۴۸
- مبحث دوم: شریعت، مجاری آیه..... ۲۵۵
- مبحث سوم: مفردات، سور، و مدلول تصدیقی آیه..... ۲۵۹
- گفتار اول: مفردات..... ۲۵۹
- ۱ و ۲. «أحل»..... ۲۵۹
- ا) آرا و احتمالات..... ۲۵۹
- ب) نقد و تحقیق..... ۲۶۳
۳. «البيع»..... ۲۶۶
- ا) وجوه و اقوال..... ۲۶۶
- ب) نقد و تحقیق..... ۲۷۰
- ۴ و ۵. «حرّم»..... ۲۷۴
- ا) وجوه قابل ذکر در تفسیر «حرّم»..... ۲۷۴
- ب) نقد وجوه و آرا..... ۲۷۵
- ج) گزینه مختار و دلالت حرمت معامله بر بطلان..... ۲۷۷
- ۶ الف و لام در «الربا»..... ۲۷۹
- ا) وجوه و آرا..... ۲۷۹
- ب) نقد و نظر..... ۲۸۰
۷. «ربا»..... ۲۸۳
- ا) «ربا» در لغت، عرف و شرع..... ۲۸۳

- ۲۸۶..... (ب) مفهوم شناسی «ربا» در آیه.....
- ۲۸۸..... گفتار دوم: مدلول تصدیقی آیه.....
- ۲۸۸..... ۱. نظارت آیه بر مطلق یا نوعی خاص از ربا.....
- ۲۸۹..... ۲. آیه و تحریم ربا در قرض و غیر آن.....
- ۲۹۴..... ۳. دلالت آیه و ربای غیر فاحش (غیر مرکب).....
- ۲۹۴..... (ا) جست‌وجو.....
- ۲۹۵..... (ب) نقد و تحقیق.....
- ۲۹۸..... (ج) بررسی نهایی.....
- ۳۰۱..... مبحث چهارم: گستره آیه.....
- ۳۰۲..... گفتار اول: آیه و عقود مستحدثت.....
- ۳۰۲..... ۱. اندیشه عدم قبول.....
- ۳۰۳..... ۲. اندیشه قبول نقد اندیشه عدم شمول.....
- ۳۰۵..... گفتار دوم: بیع عرفی یا جن شرعی؟.....
- ۳۱۳..... مبحث پنجم: تطبیقات.....
- ۳۱۴..... گفتار اول: معاطات.....
- ۳۱۶..... گفتار دوم: سرقفلی.....
- ۳۱۷..... گفتار سوم: واگذاری امتیازها.....
- ۳۱۸..... گفتار چهارم: خرید و فروش اسکناس، چک و مانند آن.....
- ۳۲۰..... گفتار پنجم: ماهیت قراردادی ارائه خدمات با فروش بلیت.....
- ۳۲۴..... گفتار ششم: بیع موقت، ازمائی و قرارداد تایم شرینگ.....
- ۳۳۱..... فصل چهارم: آیه نهی از تعاون بر اثم و عدوان.....
- ۳۳۷..... مبحث اول: مفردات تصویری و مدلول تصدیقی آیه.....
- ۳۳۷..... گفتار اول: مفردات.....
- ۳۳۷..... ۱. «لا».....
- ۳۳۷..... (ا) آرا و احتمالات.....
- ۳۳۸..... (ب) نقد آرا و احتمالات.....
- ۳۴۰..... (ج) تحقیق.....

۳۴۳	۲. «تَعَاوُنًا».....
۳۴۴	(ا) آمیخت ناموجه عناوین تعاون، اعانت و معاونت.....
۳۴۴	(ب) جستجو از متون فقهی.....
۳۴۵	(ج) نقد و تحقیق.....
۳۵۱	۳ و ۴. «الإثم» و «العدوان».....
۳۵۲	گفتار دوم: مدلول تصدیقی آیه.....
۳۵۳	۱. آیه و بیان حکم شرعی.....
۳۵۴	۲. آیه و حکم شرعی تحریم.....
۳۵۸	۳. نمایندگی مفهوم تعاون در آیه از مفاهیم همسو.....
۳۶۰	۴. قسمت خطاب به افراد از خطاب به مجتمع.....
۳۶۳	۵. آیه و قرائت‌های معنونه تعاون بر اثم.....
۳۶۳	۶. تعاون بر اثم.....
۳۶۵	(ب) «تعاون» عرفی حرمت معامله بر بطلان آن.....
۳۷۱	مبحث دوم: مناسبات آیه با سدهای ذریع و برخی از دیگر نهادها.....
۳۷۲	گفتار اول: سدهای ذریع و حرمت مقدمه - ام.....
۳۷۲	۱. سدهای ذریع، در لغت، اصول و فقه.....
۳۷۴	۲. رابطه ذریع با مقدمه حرام و مقدمه واجب.....
۳۷۵	۳. سنخ شناسی کارایی سدهای ذریع.....
۳۷۸	۴. سدهای ذریع در دو ساحت حکم شرعی و مصاد.....
۳۷۹	۵. آیه و سدهای ذریع به حرام و حرمت مقدمه حرام.....
۳۸۱	گفتار دوم: آیه و قاعده الزام، تسلط و اسناد تنفیذ.....
۳۸۱	۱. مفاد آیه و قاعده الزام.....
۳۸۲	(ا) بیان ناسازگاری.....
۳۸۳	(ب) حل اشکال ناسازگاری و نقد راه‌حل‌ها.....
۳۸۸	(ج) راه حل صحیح با بازخوانی پرونده «الکفار مکلفون بالفروع».....
۳۹۰	۲. آیه و قاعده تسلط و اسناد تنفیذ معاملات.....
۳۹۰	(ا) مفاد آیه و قاعده تسلط.....
۳۹۲	(ب) مفاد آیه و نصوص تنفیذ معاملات.....

۵. نقد ۴۹۳
- پیوست ششم: ظهور اطلاقی آیات و احادیث مبین کلیات شریعت ۴۹۷
۱. جستجو از آراء عمل کردها و نقد ۴۹۸
- ا) رأی انکار ۴۹۹
- ب) رأی اثبات ۵۰۱
- ج) نقد ۵۰۶
۲. تحقیق و بیان رأی مختار ۵۱۰
- پیوست هفتم: بررسی عصری بودن یا نبودن عناوین قراردادهای در شریعت ۵۱۷
۱. بررسی مبانی فقهی ۵۱۸
۲. تحریم ۵۲۱
- پیوست هشتم: بررسی فقهی سرقت ۵۲۹
۱. جستجو در متون فقهی ۵۲۹
۲. نقد و تحقیق ۵۳۲
۳. مشکلات فقهی سرقتی و راه حلها ۵۳۵
- ا) مبیع واقع شدن منفعت در سرقتی ۵۳۵
- ب) خرید منفعت از سوی مستاجر با وجود ملک ۵۴۲
- ج) اشکال انتقال مبیع در برخی سرقتی ۵۴۴
- پیوست نهم: خرید و فروش اسکناس و امثال آن ۵۴۵
- پیوست دهم: دخالت عناصر علی البدل در مفاهیم ۵۵۱
- پیوست یازدهم: رصد انگیزه‌های صدور اسناد شرعی ۵۵۳
- پیوست دوازدهم: دفاع ناموفق از تصحیح معاملات معنوی به عنوان «تعاون برائت» ۵۵۷
- پیوست سیزدهم: اعانت بر اثم و عدوان در نظم حقوقی ایران ۵۵۹
- پیوست چهاردهم: تمسک به آیات قرآن، فارغ از ملاحظه سیاق ۵۶۳
- پیوست پانزدهم: قاعده نفی سبیل خارج از حوزه آیه نفی سبیل ۵۶۹
- پیوست شانزدهم: قاعده نفی سبیل در قوانین ایران و دیگر کشورها ۵۷۵

۵۸۱	۱. منابع فارسی
۵۸۱	(ا) کتاب‌ها
۵۸۵	(ب) مقالات
۵۸۶	۲. منابع عربی
۵۸۶	(ا) کتاب‌ها
۵۹۷	(ب) مقالات
۵۹۹	فهرست آیات
۶۰۹	فهرست روایات
۶۱۳	نمایه اعلام
۶۱۵	نمایه موضوعی

پیشگفتار

در پرتو پیروزی انقلاب اسلامی، شکوهمند اسلامی ایران، بار دیگر دین و معرفت دینی به ویژه تعالیم مبتنی اسلامی، به عنوان فکر و فرهنگ مرفعی و نجات بخش آدمی، در عرصه سیرت انسان معاصر ظاهر شد. تجدید حیات تعالیم وحیانی و ارزش های اسلامی از سوی سبب بیداری و خودباوری ملت های مسلمان و احیای روح ستم ستیزی در آنان شد. از دیگر سو باعث نمایان تر شدن سست پایگی مسلک ها و مکاتب فکری و نظام های مبتنی بر آن ها گشت.

بایستگی تحقیقات دقیق و منسجم، نظری پردازی و نظریه پردازی و نوآوری پیرامون زیر ساخت های اندیشه های دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن و ضرورت پرداخت علمی و روزآمد به حوادث واقعه فکری، به فراخ در شرایط کنونی و درخور این رستخیز عظیم و نیز لزوم آسیب شناسی در حوزه فرهنگ ملی و باورداشت های رایج دینی به منظور عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه های دینی و زدودن پیرایه های موهوم و موهون از ساحت قدسی دین و تبیین ماهی صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی و صیانت از هویت فرهنگی و سلاطین فکری اقشار تحصیل کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی - پژوهشی و آموزشی، دانشگاهی و حوزوی محض و کارآمدی را فرض می نمود.

بر این اساس «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی» به عنوان یک نهاد علمی - فکری حسب الامر و بر اساس نظر رهبر فرهیخته انقلاب اسلامی آیت الله العظمی خامنه ای (مدظله العالی) و با تلاش فراوان آیت الله علی اکبر رشاد در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

این پژوهشگاه دارای شخصیتی حقوقی، مستقل و در حکم نهاد عمومی است که در قالب چهار پژوهشکده حکمت و دین پژوهی، نظام‌های اسلامی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی و دانشنامه‌نگاری دینی، همچنین مرکز پژوهش‌های جوان فعالیت می‌کند.

پژوهشکده نظام‌های اسلامی، که مشتمل بر پنج گروه اقتصاد، فقه و حقوق اسلامی، سیاست، اخلاق و مدیریت اسلامی است، به‌طور خاص با مطالعه نظامات اجتماعی، اهداف ذیل را تعقیب می‌کند:

۱. کشف و طراحی نظام‌های سیاسی، حقوقی، اقتصادی، اخلاقی و مدیریتی اسلام؛
۲. تحقیق و تبیین عالمانه‌ی مبانی و مباحث اساسی نظامات اجتماعی اسلام و بررسی الگوها، کاربردی در قلمرو آن؛
۳. آسیب‌شناسی نظام جمهوری اسلامی ایران و مدرسانی به متولیان امر و سیاست‌سازی برای تحقق کامل‌تر نظام‌های اسلامی؛
۴. تحقیق در باب مسائل مستحدثه به انگیزه‌ی گره‌گشایی در زمینه‌ی نیازهای نوپیدای فقهی؛
۵. پاسخگویی به شبهات مطروحه در باب فقه و نظام‌های سیاسی، حقوقی، اقتصادی، اخلاقی و مدیریتی اسلام؛
۶. شناخت و نقد علمی مکاتب و نظامات معاصر.

تحقیق حاضر که نتیجه تلاش علمی محقق ارجمند جناب آیت‌الله ابوالقاسم علیدوست، عضو هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی در گروه فقه و حقوق اسلامی پژوهشکده نظام‌های اسلامی است، به موضوع فقه و حقوق قراردادهای می‌پردازد.

از جمله حوزه‌های تمحّض، حوزه فلسفه فقه است که جناب آیت‌الله ابوالقاسم علیدوست به آن پرداخته و آثاری چون فقه و عقل، فقه و عرف و فقه و مصلحت و تعداد زیادی مقاله علمی پژوهشی مرتبط حاصل آن است. آثاری که به نحو شایسته مورد توجه جامعه علمی بوده و در بسیاری از جشنواره‌های کشوری چون کتاب سال جمهوری اسلامی و کتاب سال حوزه دارای رتبه برتر شده است.

گذشته از ارزش مندی اینگونه مباحث، مطالعات فلسفی هنگامی کارآمدتر می‌شود که بتوان برخی از آثار آنها را در استنباطات فقهی نمایان کرد. از جمله حوزه‌های مهم فقه فردی و اجتماعی که متأثر از مطالعات فلسفه فقه بوده و به طور معمول فقیهان امامیه به تبعیت از فقیه نامور شیعه شیخ انصاری بررسی می‌کنند مکاسب محرمة و بیع است. محقق و استاد ارجمند اثر حاضر نیز طی سالیانی متمادی موضوع درس خارج خویش را به فقه و حقوق قراردادهای اختصاص داده است. اینک آنچه پیش‌روی شماسست بخشی از این فعالیت‌های وسیع است. آنچه پژوهش حاضر را از سایر پژوهش‌ها متمایز می‌کند محور قراردادن ادله عامه قراردادهای است. این ادله در دو دسته ادله قرآنی و روایی تقسیم می‌شود. اثر پس رو ادله عام قرآنی قراردادهای را وجهه نظر خود قرار داده است و ادله عام روایی در اثر دیگری مطمح نظر قرار گرفته است. ایشان در ادله قرآنی قراردادهای آیات متعددی که محوریت در آنها معاملات و عقود بوده و یا بر ساختار قراردادهای غیر زود داشته به صورت اجتهادی مورد بحث قرارداده است. وی در هر آیه با ارائه امور ادبی، تفسیری و آرای مفسران، متن آیه را بررسی نموده و مباحث فقهی را سبب با ادبیات فقهی امامیه به طور دقیق مورد کاوش قرار داده است. پایان بخش هر آیه نیز به طور مختصر به مطالعات کاربردی فقهی و حقوقی پرداخته است. نام رده‌های فقهی و حقوقی آشکارتر شود و زمینه برای بسط مطالعه فراهم آید.

بر خود فرض می‌دانیم از محقق محترم جناب آیت‌الله العظمی محمد باقر محمدتقی‌زاده، عضو هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی و همچنین از نارت علمی اعضای محترم شورای علمی گروه فقه و حقوق اسلامی بویژه ارزیابان محترم حضرت جناب آیت‌الله محسن فقیهی و دکتر محمود حکمت‌نیا که در به ثمر رسیدن این تحقیق ما را یاری داده‌اند، کمال تشکر و قدردانی خود را ابراز نماییم.

گروه فقه و حقوق اسلامی

پژوهشکده نظام‌های اسلامی